

CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRKİYE'DE HAPİSHANE SORUNU

Saadet TEKİN* Sevilay ÖZKES**

Özet

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı hapishanelerinde insan sağlığına uygun olmayan koşulların düzeltilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Bedene yönelik cezadan, zindandan hapishaneye geçiş bu dönemde gündeme gelmiş olup, dönemin siyasal olayları, toplum reformlarına bakışı gibi sorunlar hapishaneler konusundaki iyileştirme çabalarının istenilen düzeyde gerçekleşmesini engellemiştir. Hapishaneler konusunda en önemli sorunlardan biri de dönemin belgelerinden anladığımıza göre mevcut binalardır. Bu binaların onarılması veya yeni modern binaların yapılması gereklidir. Binaların onarımı için gerekli tahsisat miktarı hayli yüksektir. Yayınlanan nizamnamelerde her vilayet, kaza ve livada mahalli hapishanelerin açılması, bunlara ek olarak da belirlenecek yerlerde umumi hapishanelerin açılarak, mahkumların cezalarına göre ayrılması kararlaştırılmış, fakat tam olarak hayata geçirilememiştir.

Yine bu bağlamda örnek hapishane planları çizdirilmiş ve bu planlar doğrultusunda yeni hapishanelerin yapılması kararlaştırılmıştır.

Osmanlı hapishanelerinde bu tarihlerde yaklaşık olarak 28000 mahkum ve mevku-fun bulunduğu tespit edilmiştir. Yetersiz binalarda kalabalık bir halde yaşama zorunluluğu, izdiham, sağlık koşullarındaki yetersizlik, güvenlik gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Devlet bu sorunları çözmeye çalışsa da son dönemdeki siyasal, sosyal ve ekonomik sıkıntılar buna engel olmuştur. Çalışmamızda da görüleceği gibi bu sorun Türkiye Cumhuriyetine kalmıştır. Genç Cumhuriyet Osmanlıdan devraldığı bu sorunu hukuk devrimi bağlamında çözmeye çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Hapishane, Tevkiyhane, Mahkûm.

PRİSON PROBLEM FROM OTTOMAN TO REPUBLIC

Abstract

There were very important steps to improve unsuitable conditions for people health during 19th century in Ottoman prisons. In this period to come in to question from to body punishment to dungeon and transition the prison, however the problems of the political events of this period and the community viewpoints of reforms embarrass to efforts of desired level improve unsuitable conditions. One of the most important problems about the prisons we understand in the documents that the present buildings. To repair these buildings or construct modern buildings was necessary. It was too much appropriation for repairing

* Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi, (saadet.tekin@ege.edu.tr) (Kaynak taraması, arşiv belgeleri ve belgelerin okunması, tabloların oluşturulması ve metnin düzenlenmesi)

** Öğretim Görevlisi, Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, (sevilay.ozkes@bayar.edu.tr) (Metnin düzenlenmesi)

these buildings. In the published statute book, they assignment to open each province, township and region local prisons in addition to open public prisons in certain area and separate to each convict for their penalty but it couldn't able to perform exactly.

Again in this context sample prisons plans drawn and assignment that to build new prisons to this dimensions.

It was determined that in this date approximately 28.000 convict and imprisoned lived in these prisons. Obligations of the live crowded and poorly constructions bring about to problems like crowd, inadequate health conditions and safety. The last period of politic, social and economic distress put a stay on to tried to solve these problems for the government. You can see that in our study, this problem remain to the Turkey Republic. Young republic tried to solve this problem with legal revolutionary when they take over it to Ottoman.

Key words: Ottoman, Prison, Detention house, Convict.

Giriş

Okul, hapishane, hastane gibi kurumlar devletin varlığının ve gücünün ifadesidir. Bu kurumlardaki sorunlar karşısında gösterilen çözüm denemeleri, ilgili devletin sosyal, siyasal ve ekonomik durumunu ortaya koyan veriler olarak karşımıza çıkar.

Bu bağlamda konumuz olan Osmanlı hapishanelerindeki koşulların düzeltilmesi yolunda 19. Yüzyıldan itibaren önemli adımların atıldığını biliyoruz. Temelde bedene yönelik cezadan ve zindandan hapishaneye geçiş, bu dönemde gündeme geldi. Ancak bu süreç dönemin siyasi olayları da göz önüne alındığında oldukça sancılı olmuştur. 19. Yüzyılın çalkantılarına, toplumun reformlara bakış açısını da eklersek, hapishaneler konusundaki sonuçların istenilen düzeyde alınamadığını da görebiliriz.

Bu konuda karşılaşılan en büyük zorluklarından biri de var olan binaları iyileştirmek ve gerekli olduğunda da modern binaları inşa etmektir.

Bina yapmak başlı başına bir sorun olarak görünürken başka bir sorun da ortaya çıkıyordu. Bu da sayıları oldukça az olan, yeterli bir sayıya ulaşamayan modern hapishane binalarında sistemi işletilebilmektir. Örneğin 1870 yılında Sultanahmet'te ilk model hapishane açılmış son derece temiz ve düzenli muntazam koşulları ve atölyeleri olduğu ifade edilen hapishanenin kısa bir süre içinde bozulmuş olduğu, mahkumların kendi düzenlerini kurdukları, atölyelerde çalışanların olmadığı görülmüştür. Devletin merkezindeki hapishane binasında bile bu sorunların görülmesi konunun boyutlarını ve olumsuzluklarını net bir şekilde ortaya koymuştur.

1. Osmanlı Hapishanelerindeki Başlıca Sorunlar ve Modernleşme Çabaları

1880’lerden sonra siyasi suçların artması mahkûm sayısına da yansımıştır. Ayrıca Anadolu’ da Ermenilerin, Trakya’da Makedonyalıların faaliyetleri ve bu faaliyetler sonucunda verilen hapis cezaları bunda çok etkili olmuştur. Artan sayı yaşanan sorunların boyutlarını da büyütülmüştür¹.

Hapishanelerdeki iyileştirmeleri istenilen düzeye getiremeyen devlet sık sık aflar çıkartarak adeta zaman kazanma yoluna gitmiştir.

Gayrimüslimler yolu ile Osmanlı içişlerine karışmayı gelenek haline getiren Avrupa devletleri ise bu konudaki gelişmeleri elçilikleri aracılığı ile yakından takip etmişlerdir. Ancak bunu yaparken atılan adımları ikinci plana itip, hapishanelerdeki yanlış uygulamaların ve sorunların üzerinde durdukları kuşku götürmez bir gerçektir. Bu olumsuz tutumlarını 20. Yüzyılın başlarında da sürdürmeye devam etmişlerdir. Örneğin; Avrupalılar, 1919’un Osmanlı için karanlık ortamında dahi mahkûmların yaşam koşulları ile olan ilgilerini sürdürmüşlerdir. Hatta Osmanlı Devleti İngiliz temsilcilerinden çekinerek gerekli yazışmaları yapmış ve mahkûmların işesinin temin ve ıslahına dair telgrafı, Aydın vilayetine göndermek zorunda kalmıştır².

Gerek Avrupa devletlerinin ısrarlı politikaları gerekse iç politikaların getirdiği zorluklar kanayan bir yara haline gelen hapishaneler konusunda devletin daha fazla çaba sarf etmesine neden olmuştur.

Bu bağlamda hapishanelerin yapılandırılması için harekete geçilmiştir. Hazırlanan nizamname ile hapishanelerin fiziki ve idari yapısındaki değişiklikler belirlendi³.

Yeni düzenlemelerle hapishane personelinin görevleri, mahkûmların yiyecek içecek ve diğer tedavi giderlerinin karşılanması ile mahkûmların çalıştırılması konusunda değişiklikler yapılacağı belirtildi.

Ayrıca hapishane ve tevkifhanelerin yaygınlaştırılması her vilayet, kaza ve livada mahalli hapishanelerin açılması bunlara ek olarak da belirlenecek yerlerde umumi hapishanelerin yapılması ile mahkûmların cezalarına göre ayrılarak belirli yerlerde tutulmaları kararlaştırılmıştı.

Nizamname uyarınca eyalet ve şehir merkezleri ile birçok kazada yeni binalar yapılmıştır. Tanzimat döneminden başlayıp sonraki yıllarda da devam eden hapishane inşaatları da istenilen sonucu vermemiş hatta mahkûmların cezalarına göre ayrılması pek mümkün olmamıştır.

Yine 1898’de ilk defa hücre tipi kaloriferli ve tam donanımlı bir hapishane projesi II. Abdülhamit döneminde hazırlanmış ve yer olarak da Yedikule belirlenmiştir. Ancak proje o dönemde gerçekleşmemiş hatta 1902’de yeniden

- 1 Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- 2 BOA. DH ŞFR, No: 97, Belge No:163.
- 3 Yıldız, a.g.t., s.s.193-200; (der.: LEVY Noemi, TOUMARKINE Alexandre), *Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s.186.

gündeme getirilmiştir. Dört yüz hücreyi kapsayan bu pahalı proje devletin içinde bulunduğu ekonomik imkansızlıklar nedeniyle hayata geçirilememiştir. Böylece bu adım 2000'li yılların başında F tipi cezaevlerinin beklide ilk örneği olarak Türk tarihi içindeki yerini aldı.

II. Meşrutiyet ve devam eden süreçte hapisane reformu gündemde kalmış fakat ardı ardına yaşanan sorunlar ekonomik yetersizliklerle bir türlü tamamlanamamıştır. Ancak bu konudaki çalışmalar sürdürülmüştür. Yetersiz de olsa bu çabaların bir örneği olarak Aydın merkez ve mülhakatında yapılacak hapisane inşaatlarında Söke hapisanesinde uygulanan planın dikkate alınması⁴; gene 1327 tarihli umum vilayet ve elviyeyi müstakile hapisanelerinin ihtiyaç ve mevcutlarını gösterir cetvellerin düzenlenmesi ve gerekli tahsisatın maliye nezaretinden istenmesine dair yazışmalar⁵ 1334 tarihli hapisanelere ait keşif ve sarfiyat cetvellerinde tamir çeşidi ve tutarlarının belirtilmesine ilişkin yazışmalarda⁶ ve 1337 tarihli tabloda bunları izlemek olasıdır (Tablo 1).

Vilayeti	Hapishanenin Adı	Masarıfat	İcmal
Kütahya	(?) Kazası Hapishanesi	3,890	7,982
	Biga Kazası Hapishanesi	362	
	Muta Kazası Hapishanesi	3,730	
Karahisar-ı Sahip	Garbiniye Kazası Hapisha.	8,000	33,820
	Garbiniye Kazası Hapisha.	25,850	
Bolu	Borca Hapishanesi	3,600	43,805
	Borca Hapishanesi	670	
	Merkez Hapishanesi	39,935	
Ankara	Yozgad Hapishanesi	7,880	50,046
	Hocana Hapishane	450	
	Yozgad Hapishanesi	30,090	
	Ayas Hapishanesi	6,650	
	Mecidözü Hapishanesi	800	
	Çorum Hapishanesi	4,176	
Sivas	Merkez Vilayeti Hapishanesi	5,000	126,103
	Ladik Kazası Hapishanesi	3,300	
	Tokad Kazası Hapishanesi	2,300	
	Tokad Kazası Hapishanesi	3,550	
	Merkez Bolayır Hapishanesi	3,865	
	Tokad Kazası Hapishanesi	5,307	
	Amasya Hapishanesi	86,000	
	Amasya Hapishanesi	9180	
	Karahisar Hapishanesi	4,040	
	Amasya Hapishanesi	3,560	
Kayseri	Merkez Hapishanesi	15,890	22,867
	Merkez Hapishanesi	6,977	

4 BOA, DH MB HPS, Dosya No:1, Gömlek No: 15.

5 BOA, DH MB HPS, Dosya No:64, Gömlek No: 26.

6 BOA, DH MB HPS, Dosya No:157, Gömlek No: 17.

Teke Sancağı	Antalya Hapishanesi	29,394	
	Alaiye Hapishanesi	800	
	Alaiye Hapishanesi	11,250	31,319
Mamüratül Aziz	Merkez Vilayeti Hapishanesi	108,154	
	Çemişgezek Hapishanesi	6,000	
	Harput Hapishanesi	6,500	116,654
Edirne Vilayeti	Merkez Vilayeti Hapishanesi	2,090	
	Kırkkilise Hapishanesi	3,215	
	Çorlu Hapishanesi	400	
	Babaeski Hapishanesi	2,250	
	Tekfurdağı Hapishanesi	3,690	
	Kırkkilise Hapishanesi	10,000	12,645
Kastamonu	Tosya Kazası Hapishanesi	2,867	
	Merkez Vilayeti Hapishanesi	163,605	
	(?) Kazası Hapishanesi	3,106	
	Safranbolu Hapishanesi	2,080	192,758
Aydın	İzmir Kazası Hapishanesi	4,042	
	Akhisar Kazası Hapishanesi	28,770	
	Ödemiş Kazası Hapishanesi	4,680	
	Soma Kazası Hapishanesi	1,500	
	Akhisar Kazası Hapishanesi	7,000	
	Denizli Hapishanesi	2,435	
	Denizli Hapishanesi	3,275	
	Manisa Hapishanesi	49,500	
	Alaşehir Kazası Hapishanesi	3,870	
	Tire Kazası Hapishanesi	14,370	
	Manisa Hapishanesi	23,870	
	Saruhan Kazası Hapishanesi	10,142	
Saruhan Kazası Hapishanesi	4,000	157,454	
Trabzon	Gümüşhane :Kazası Hapisha.	5,000	5,000
Karesi	Merkez Kazası Hapishanesi	12,372	
	Sındırgı Kazası Hapishanesi	20,000	
	Gönen KAZası Hapishanesi	2,400	34,775
Diyarbakır	Derik Kazası Hapishanesi	2,220	
	Diyarbakır Hapishanesi	2,391	
İstanbul	Üsküdar Hapishanesi	1,658	
	Üsküdar Hapishanesi	2,823	4,481
Konya	Karaman Kazası Hapishanesi	12,460	
	İlgın Kazası Hapishanesi	2,030	14,490
	Tarsus Kazası Hapishanesi	12,000	12,000
Yekûn			769,807

Kaynak: BOA DH MB HPS Dosya no: 55 Gömlek No: 44.

Tablo 1. 1337 tarihli hapishanelerin tamiri için istenilen tahsisat miktarları

Birinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte siyasette Türk Alman yakınlaşmasının sonucunu hapishaneler konusunda da görebiliriz.

Bu konuya el atan Alman uzmanlardan biri de Dr. Poliç Bey (Dr. Paul Politz) dir. Osmanlı Hapishaneler Tevkifhaneler Müfettişi Umumisi Dr. Poliç Bey'in kapsamlı raporu hapishaneler konusundaki çalışmaları yeniden canlandırırsa da bu canlılık uzun sürmemiştir. Osmanlı hapishanelerinde bu tarihlerde yaklaşık olarak 28.000 mahkumun ve mevkufun bulunduğu, bunlardan bir çoğunun cinayet mahkumu ve 7700 kusurunun mevkuf, 6000 kadarının cünha ve kabahat erbabı olduğu raporda belirtilmiştir⁷.

Bu rapor ve 1338 tarihli mahkum ve mevkuf sayılarını gösterir tablo hapishaneler konusundaki maddi koşulların yetersizliğinin yanında Anadolu'nun sosyal, ekonomik yapısındaki bozulmayı da ortaya koyması bakımından önemlidir (Tablo 2).

Esami-i Vilayet	Aded-i Mahkumiye	Aded-i Mevkufiye	Yekûn Umumi
İstanbul Vilayeti	550	350	900
Edirne Vilayeti	600	420	1,020
Adana Vilayeti	750	755	1,505
Ankara Vilayeti	930	820	1,705
Aydın Vilayeti	1,850	1,430	3,280
Erzurum Vilayeti	350	280	630
Bitlis Vilayeti	450	480	930
Hüdavendigâr Vilayeti	1,050	630	1,680
Diyarbakır Vilayeti	750	725	1,475
Sivas Vilayeti	880	1,055	1,935
Trabzon Vilayeti	300	400	700
Kastamonu Vilayeti	1,250	630	1880
Konya Vilayeti	950	650	1,600
Mamuratül-Aziz Vilayeti	550	300	850
Van Vilayeti	300	350	550
Erzincan Sancağı	50	150	200
Urfa Sancağı	200	150	350
İzmit Sancağı	255	155	310
İçel Sancağı	90	100	190
Eskişehir Sancağı	220	165	345
Bursa Sancağı	650	260	910
Teke Sancağı	220	230	450
Canik Sancağı	50	160	210
Çatalca Sancağı	60	55	115
Karesi Sancağı	650	220	870
Kala-i Sultani Sancağı	130	220	350
Kayseri Sancağı	230	140	370
Karahisar-ı Sahip Sancağı	210	150	360
Kütahya Sancağı	300	350	650
Menteşe Sancağı	350	120	470
Bergama Sancağı	210	220	430
Niğde Sancağı	240	350	590
Yekûn	15,625	12,230	27,855

Kaynak: BOA. DH. MB. HPS. Dosya No.69 Gömlek No.26

Tablo 2. Osmanlı Devletinde 1338 tarihinde bulunan mahkum ve mevkuf sayısı.

7 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 145, Gömlek No: 31.

Bu dönemde devlet doğal olarak mevcut hapishanelerin yetersiz kalması, hapishanelerin yenileme taleplerini karşılayacak meblağın olması nedeniyle, hapishanelerin tamiri ve genişletilerek kullanılmasına ağırlık verilmiştir⁸.

Sayılardaki artış işletme zorluklarını da beraberinde getirmiştir. Yetersiz binalarda kalabalık bir halde yaşamak zorunda kalan mahkûmların çıkarttığı huzursuzluklar ve bu konuda gereken tedbirlerin alınmasına ilişkin yazışmalara oldukça sık rastlanması tesadüf değildir. Trabzon vilayetinden, Canik ve İzmit mutasarrıflıklarından gelen şikayetler bu duruma adeta tanıklık eder. İzmit hapishanesinde koşulların oldukça kötü olduğu 70 kişilik hapishanede mahkûm sayısının 250 olduğu ve buna rağmen gerek merkezden gerekse kazalardan yapılan mahkûm sevkiyatının sürdüğü, mahkûmların yatacak yer bir tarafa, ayakta durmak için yerinin olmadığı, sağlık sorunlarının ortaya çıktığı ve etrafta kiralanacak uygun bir bina olmamasından dolayı, hapishanenin yeniden inşasına kadar, mahkûmların beş haneye nakli istenmiştir⁹.

Trabzon’da ise 200 kişilik kapasiteye rağmen mahkûm ve mevkuf sayısının 600’u geçmesi ile tifo ve veba gibi bulaşıcı hastalıkların başladığını bildiren vali, sorunun çözümünü acilen merkezden istemektedir¹⁰.

Aynı içerikli yazışmalardan anlaşıldığına göre izdihamın önlenmesi konusunda hafif suçluların mülhakat hapishanelerinde gönderilmeleri en acil çözüm yolu olarak görülmüştür¹¹.

Aydın ve mülhakatında da durum farklı değildir. Bazı kazalardaki hapishanelerin eski çürük hatta ahırdan bozma güvenli olmadığı da belirtilmiştir¹².

Özellikle Manisa hapishanesi konusunda sıkıntıların had safha da olduğunu görüyoruz. Hapishanenin tamirâtı için para ve keşif varaklarının gönderilmesi¹³, hapishanenin suyollarının tamir edilmesi¹⁴ yine hapishanenin çok kalabalık olmasından dolayı uygun bir yerin kiralanması ve buraya nakledilmesi gibi talepler de sıkça dile getirilmiştir¹⁵.

Yukarda belirttiğimiz Dr. Poliç Aydın vilayetindeki hapishanelerden Bandırma, Balıkesir, Soma, Bergama, Akhisar, Kırkağaç, Manisa, Menemen, İzmir, Aydın olmak üzere 10 adet nisa ve zikir hapishanelerinde inceleme yapılmış ve kapsamlı bir rapor hazırlamıştı. Bu raporda kanun dışı durumlar belirtilerek, koşullarda izdiham ve pislik üzerinde durmuştur¹⁶.

Alanya hapishanesinin de son derece rutubetli ve sağlık şartlarına uygun olmadığı, hapishanenin hükümet dairesinin alt katında bir adam boyunda bir yer olduğu, hiçbir taraftan güneş görmediği, ayrıca tevkifhane olmadığından mahkûm ve mevkufun bir arada bulunduğu, kadınlara ayrılan kısmın ise penceresiz ve zindan

8 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 153, Gömlek No: 36.

9 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 150, Gömlek No: 38.

10 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 150, Gömlek No: 38.

11 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 149, Gömlek No: 10.

12 Saadet Tekin, “20. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti ve Mülhakatındaki Hapishanelerin Genel Durumu”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2 Güz sayısı, C.4, S.2, Manisa, 2006, s.s.65-77.

13 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 44, Gömlek No: 5.

14 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 44, Gömlek No: 5.

15 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 1, Gömlek No: 28.

16 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 161, Vesika No: 46.

tarzında olduğu bildirilerek, sağlık koşullarına uygun bir hapisane yapılması talep edilmiştir. Hatta buradan gelen yoklama cetvellerinde bazı mahkûm ve mevku-fun bulaşıcı hastalık taşıdığı ve bu hastaların tedavisi için de gerekli alet ve ilacın bulunamadığı Dahiliye Nezaretine bildirilerek gereğinin yapılması istenmiştir¹⁷.

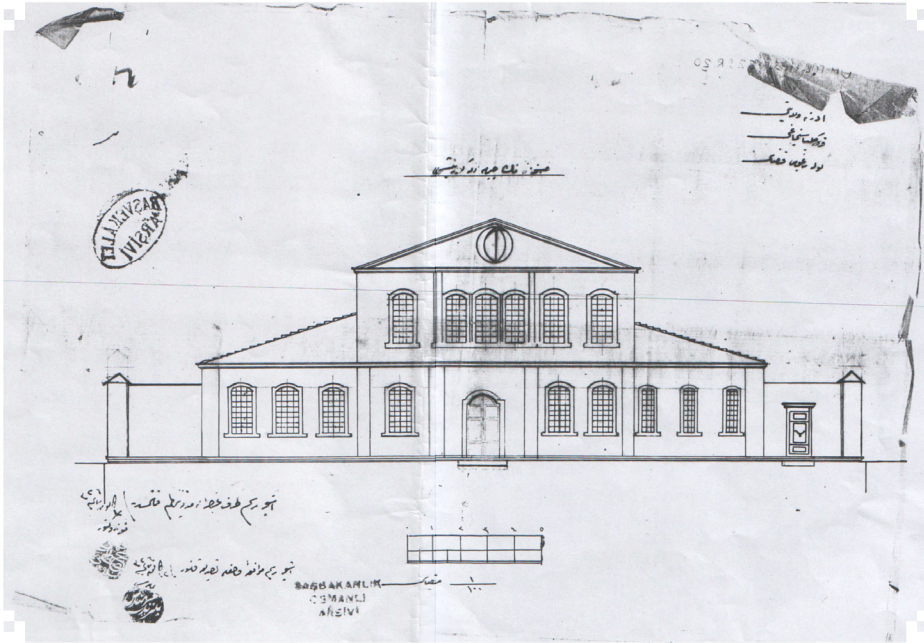
Bu tür şikayetler ülkenin geneli için söz konusudur. 25.000 nüfuslu Lüleburgaz kazasının hapisanesi de iki odadan oluşmakta olup, adliye nezaretince düzenli olarak her ay yapılan yoklamalarda mahpusların durumunun hiç de iyi olmadığı belirtilmiştir.

Ayrıca Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif'in Anadolu gezilerinde hapis-hanelerin ne kadar sağlık koşullarından uzak olduğu anlaşılmaktadır¹⁸.

Tüm bu hususlar Osmanlı da mahkum olmanın oldukça zor koşullar içinde yaşamak anlamına geldiğini de ifade eder.

Hükümetin suçluyu yakalamasının yanında diğer bir görevi de elbette hap-ishane koşullarını iyileştirmesidir. Dolayısıyla birçok mahpusun hayatına mal olan bu hapisanelerin bir an evvel ıslahı ve ikmalinin yapılmasının gerekli olduğu da bizzat devletin kendi belgelerinde vurgulanan bir durumdur¹⁹.

Bu ihtiyaç ve talepler dikkate alınarak Lüleburgaz hapisanesi için harekete geçilmiş, keşif defterleri hazırlanarak yeni bir binanın yapılması kararlaştırılmıştı (Şekil 1).

Şekil 1. 1329 Tarihli Lüleburgaz kazasında yapılacak olan hapishanenin örnek planı. (Kaynak: BOA, DH MB HPS, Dosya No: 1, Gömlek No: 28)

17 Emine Gürsoy- Naskali Hilal - Oytun Altun, *Zindanlar ve Mahkumlar*, Babil Yayınları, İstanbul, 2006, s.58.

18 Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, İstanbul, 1910.

19 BOA, DH MB HPS, 1, Tarih 1327 R 20.

Bir başka konuda mahkûmların atıl durumunda olmasıdır. Bu durum sık sık gündeme getirilmiş ve hapishanenin üretim yeri haline getirilmesi hedeflenmiştir. Devletin bu konuyu dile getirirken hem hapishanelerin devlet üzerindeki maddi yükünü hafifletmek, hem mahkûmlar arasındaki çıkabilecek huzursuzlukları engellemek hem de mahkûmları hayata hazırlamayı düşünmüş olması muhtemeldir.

Devlet hapishanelerde kunduracılık, terzilik, marangozluk, doğramacılık, makine ile çorap ve fanila üretimi gibi sanayi faaliyetlerinin başlatılmasını ön görmüştür. Örnek teşkil etmesi bakımından İstanbul, Edirne ve Aydın’daki hapishanelerde kürek mahkûmlarına okuma yazma, hesap, coğrafya, tarih ve ulum-u diniye den ibaret derslerin verilmesine ve ders bitiminden sonra da beş saat kadar bu mahkûmların imalathanelerde çalışmaları kararlaştırılmıştır²⁰. Ayrıca zanaat sahibi mahkûmların mülki işlerde çalıştırılması, kazançlarının 1/3’ünün hapishane gelirlerine dahil edilmesi düşünülmüştür²¹.

Bir başka yazışmada ise hapishane ve tevkifhanelerdeki memur ve müstahdemlerin durumlarının incelenmesi ziraat işlerinde çalıştırılabilecek kişilerin belirlenip, bildirilmesi istenmiş ve bu yazıya dayanılarak Saruhanlı, Kula, Kırkağaç, Soma, Salihli, Alaşehir ve Kasaba’dan bu doğrultudan hazırlanan cetveller merkeze gönderilmiştir²².

Bu çalışmalar devletin bir yandan mahkûmları asalaklıktan kurtarıp üretken hale getirmeye diğer taraftan da uygun koşullara sahip olmayan hapishaneleri düzeltme çabaları olarak karşımıza çıkar.

Ekonomik sorunlarla boğuşan Osmanlı Devleti bu amaçlarını gerçekleştirmek için farklı çözüm yolları bulmaya çalışmıştır. Bu çözüm yollarının temelinde inşaat ve tamir masraflarının karşılanması yatmaktadır.

Akla gelen ilk ve basit yol da görevli jandarma sayısının ihtiyaca göre azaltılarak tasarrufa gidilmesidir. Örneğin Aydın vilayetinde hapishanelerin muhafazasına 500 jandarma ayrılmıştır. Bunlara 2000 lira maaş verilmektedir. Yılda 12000 liranın sadece maaş için harcanmakta olduğu belirtilmiş ve bu tutarın iki üç misline mükemmel hapishanelerin yapılabilceği belirtilmiştir²³.

2. Hapishane İnşaatlarında Yeni Yaklaşımlar, Standartlaşmaya Gidiş

Yeni yapılacak hapishanelerin sağlık koşullarına uygun modern bir şekilde inşa edilmesi üzerinde durulmuştur.

Bu bağlamda yeni yapılacak hapishanelerde gündüz imalathanelerde çalışan mahkûmların, gece hücrelerinde yatmaları yerine maddi manevi yorgunlukların azaltılması için düzenlenmiş olan bahçe ve gezinti yerlerinde belli bir süre hava almalarına izin verilmesi gündeme getirilmiştir. Sağlık ve ahlak mahkûmlar için önemli sayılmış ve bu nedenle hapishanelerin memleketin havadar bir yerinde bahçe ve gezinti yerlerin düzenlenebileceği uygun arazilerde yapılması

20 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 144, Gömlek No: 103.

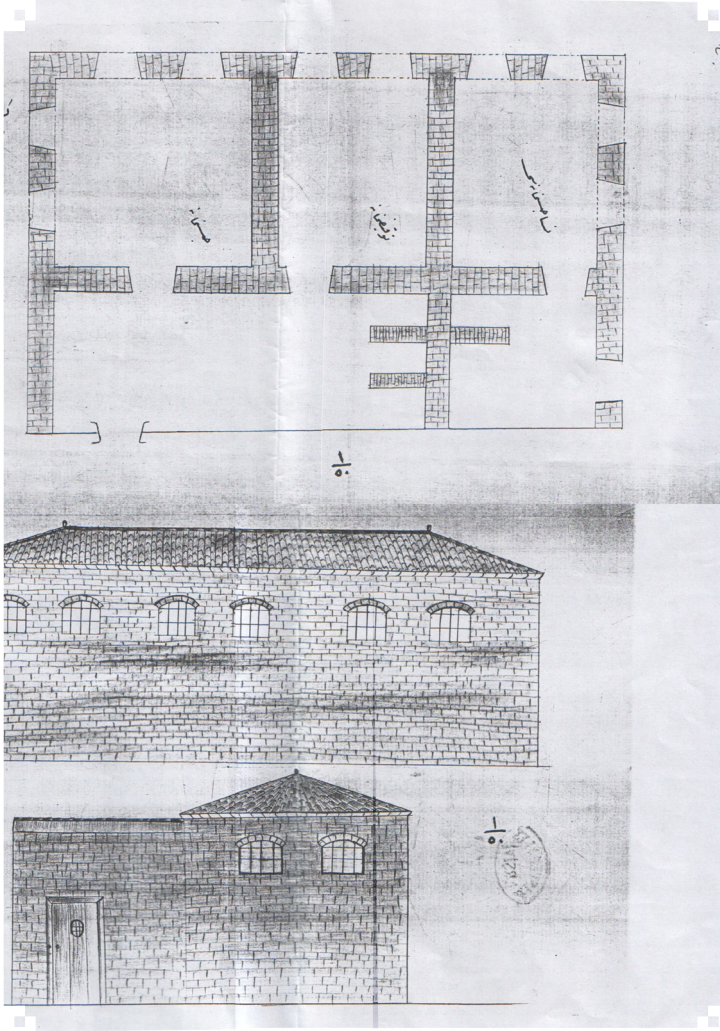
21 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 161, Vesika No: 46.

22 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 28, Gömlek No: 75.

23 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 148, Gömlek No: 40.

belirtilmiştir. Ayrıca mevkuf ve mahkûmların ayrı bina ve bahçelerde olması ve etrafına 4 m. Duvar yapılması hatta duvarın dışında da bahçe yapılması için uygun büyüklükte arsa bulunması konusu da dikkate alınmıştır. Gönderilecek resim ve evrak keşfiyle birlikte arsa haritasının yolanılmasına dikkat çekilmiştir²⁴.

Bunu takip eden süreçte de vilayet, liva ve kaza hapishanelerinin ıslahı hakkında plan, rapor ve keşifnamelerin hazırlanıp adliye nezaretine gönderilmesi istenmiştir²⁵. Buna uygun olarak da hazırlanan taslak aşağıdaki gibi düzenlenmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. 1329 tarihli vilayet, liva ve kazalarda yapılması düşünülen hapishane binalarına ait örnek plan. (Kaynak: BOA, DH MB HPS, Dosya No:143, Gömlek No: 3).

24 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 144, Gömlek No: 17.

25 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 143, Gömlek No: 3.

Aynı zamanda konunun takipçisi olan devlet; ihtiyaç ve şartlar göz önüne alınarak vilayetlerden hapishane projelerinin usul ve ihtiyaca göre hazırlanıp gönderilmelerini istemiştir.

Daha sonra vilayetlerden gelen bilgiler doğrultusunda konunun uzmanlarına üç takım proje hazırlatılmıştır. Artık inşaata gerek duyulan hapishaneler için bu projeler temel alınmaya başlanmıştır²⁶.

İnşa olunacak hapishaneler için proje ve açıklamaların örnek teşkil etmesi amacıyla gönderildiği ve bunlara göre vilayetçe oluşturulacak heyeti fenniye tarafından değerlendirilip çoğalttırılarak mülhakata gönderilmesi kararlaştırılmıştır²⁷.

Bir takım kararlar alınmıştır. Ancak bu kararların uygulanması hiç de kolay olmayacaktır. Bu zorluk devlet için çaresizlik derecesine varmıştır.

Bu konuda ayrılan bütçenin tükendiği ve bu yüzden de bundan sonra da bu tarzdaki isteklerin karşılanamayacağı biçimindeki yazışmalar bu çaresizliğin en büyük göstergesidir²⁸.

Zorluğun başka bir göstergesi de hasta mahkumların basit ama temel bir takım ihtiyaçlarının sağlanması konusunda bile devletin düştüğü durumdur. Örneğin Aydın vilayeti hapishanesi hastanesinde yatak, yorgan, yastık, su kovası, ibrik, oturak gibi ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan paranın 3372 kuruşu bulduğu ve bunların karşılanmasında sıkıntılar yaşandığı dile getirilmiştir²⁹.

Çaresizliği ortaya koyan başka bir belge ise Mülkiye müfettişi Naci Bey’in raporudur.

Naci Bey hastaneler, hapishaneler ve hükümet konaklarını Aydın vilayeti dahilinde incelemiştir. Hazırladığı rapora göre vilayet dahilindeki tüm hükümet konakları tamire muhtaçtır. Buldan ile Bozdoğan’ın hali daha dikkat çekicidir. Hatta Marmaris’te hükümet memurları çarşıda dükkânlarda görevlerini yapmaya çalışıyorlar diyerek devletin durumunu gözler önüne sermiştir. Hapishanelerde de durum farklı değildir. Hemen hepsi harap durumda olup muhafazası için pek çok jandarmaya ihtiyaç vardır.

Bu arada Naci Bey’in raporuna dayanarak tespit ettiğimiz bir ikilemi belirtmenin yararlı olduğunu düşünüyoruz. Devletin, koruma ve güvenlik için daha fazla kolluk kuvvetine ihtiyacı varken, daha öncede belirttiğimiz üzere jandarma sayısını azaltarak, maaşlarından tasarruf etmek istemesi oldukça dikkat çekici bir durumdur. Naci Bey’in raporunda hastanelerin durumu da içler acısıdır. 60 Yataklı frengi hastanesinde 120 hastanın bulunduğunu hizmetin tek yatakta iki hasta yatırılarak verilmeye çalışıldığını belirtmiştir³⁰.

Elbette durumun farkında olan devlet gene girişimlerde bulunmuş inşa ve tamir için heyet oluşturma kararı almışsa da bu kararlar savaş koşulları içinde gerçekleşmeyen çabalar olarak tarihteki yerini aldı. I. Dünya Savaşını teslimiyetle

26 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 143, Gömlek No: 46.

27 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 34, Gömlek No: 20.

28 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 16, Gömlek No: 69.

29 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 150, Gömlek No: 30.

30 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 148, Gömlek No: 41.

bitiren Osmanlı Devleti Anadolu'da Kurtuluş Savaşı sürerken bile bu konuda kâğıt üzerindeki yazışmalarını sürdürüyor görünmektedir. 1337 tarihi hapishanelerin modern statüye kavuşmaları için yapılması istenilen müzekkire buna bir örnek olarak verilebilir³¹.

Kanımızca bu yazışmaların temelinde işgal olgusunun payı büyüktür. I. Dünya Savaşı sonuçları itibariyle Anadolu'da büyük bir yıkım ve felaket getirdi. İşgal dönemlerinde azınlık mahkûmlarına yapılan kayırmalar ve işgalcilerin bu konudaki baskıları Osmanlı Devleti'nin teslimiyetçi politikalarının ifadesi olarak karşımıza çıkar.

3.Kurtuluş Savaşı ve Sonraki Yıllara Genel Bakış

Kurtuluş Savaşı yıllarında TBMM'nin denetiminde kalan bölgelerdeki hapishaneler İstiklal Mahkemelerinin denetimine bırakıldı.

Mahkûmlardan savaş koşulları içinde yararlanması için Bursa İstinaf savcılığının teklifine dayanılarak çıkartılan geçici kanuna göre mahkûmların vatani görevlerini yapmaları istenmişse de Mustafa Kemal'in asayişin sağlanması ve asker yapılan mahkûmları denetlemek üzere daha fazla adam gerektiği konusundaki haklı endişeleri ile bu kanun iptal edildi.

Milli Mücadeleyi tehlikeye atan en önemli sorunlardan birisi de firar olayıdır. Örneğin 1920 yılında Burdur hapishanesinden kaçan 180 mahkûmun takibini -ki bunların çoğu cinayet mahkûmudur- inzibat üstesmeni Tahir Ağa'nın jandarma müfrezesi üstlenmiştir.

Büyük Taarruz ve Genel Seferberlik döneminde erkek nüfusun silah altına alınmasıyla tarım alanında doğan işgücü açığı hafif suçlardan hapis yatan mahkûmlar ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu uygulama 1922'ye kadar genişletilerek devam ettirilmiş hatta yararlılık gösteren mahkûmlar affedilmiştir. Bu konuda 26 Nisan 1922'de çıkartılan kararname ile düzenleme getirilmeye çalışılmıştır. Bu karnameyi Haziran'da ikinci bir kararname izler.

Cezaevlerinin atölye ve ahlak okulu haline getirilmeye çalışılması ile ıslahı ele alınır. Bu konu 1 Mart 1923'te yeniden gündeme gelecektir. Mustafa Kemal'in hapishanelerin ıslahı ve üretim yeri haline getirilmesi konusundaki konuşması önemlidir. Beş liva ve on sekiz kaza hapishanesinin inşaatı kararlaştırılıp bir sonraki senenin yani 1923'ün bütçesine eklenmiştir³².

31 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 47, Gömlek No: 10.

32 "Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin İlk Yıllarından Hapishaneler", <<http://www.tarihogretmeni.net/>> (Erişim tarihi 01-10-2007)

Sonuç

Genç Cumhuriyet’in Osmanlı’dan devraldığı sorunlardan biri de maalesef ki hapishaneler konusudur. Her konuda olduğu gibi yarım bırakılan, gerçekleştirilmeyen konuları çözmek, Kurtuluş Savaşı’ndan yeni çıkmış, ulusal egemenlik modeline dayalı Cumhuriyet hükümetlerine düşmüştür.

1926’ya kadar uygulanan Osmanlı ceza sistemi ve infaz rejimi 1926’da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu ile son bulacak suçlar cürüm -cezası ağır hapistir- ve kabahat -cezası hafif hapistir- olmak üzere iki ye ayrılacaktır.

Bir taraftan hukuk sistemi yenilenmiş diğer taraftan da ceza infaz kurumları daha sağlıklı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu durum hak ve özgürlüklerin, insanca yaşama şartlarının temel alındığı modern ve çağdaş bir devletin çabaları olarak karşımıza çıkar.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Belgeleri

- BOA, DH ŞFR, No: 97, Belge No: 163.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 1, Gümlek No: 15.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 64, Gümlek No: 26.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 157, Gümlek No: 17.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 145, Gümlek No: 31.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 153, Gümlek No: 36.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 150, Gümlek No: 38.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 149, Gümlek No: 10.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 44, Gümlek No: 5.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 1, Gümlek No: 28.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 161, Vesika No: 46.
- BOA, DH MB HPS, 1, Tarih 1327 R 20.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 144, Gümlek No: 103.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 28, Gümlek No: 75.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 148, Gümlek No: 40.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 44, Gümlek No: 17.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 143, Gümlek No: 3.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 143, Gümlek No: 46.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 34, Gümlek No: 20.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 16, Gümlek No: 69.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 150, Gümlek No: 30.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 148, Gümlek No: 41.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 47, Gümlek No: 10.
- BOA, DH MB HPS, Dosya no: 55 Gümlek No: 44.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 69 Gümlek No: 26.

II- Kitap ve Makaleler

- ŞERİF, Ahmet, *Anadolu’da Tanin*, İstanbul, 1910.
- GÜRSOY, Emine, Naskali Hilal, Oytun Altun, *Zindanlar ve Mahkumlar*, İstanbul, 2006.
- LEVY, Noemi, Alexandre Toumarkine, *Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2007, sf. 186.
- TEKİN, Saadet, “20. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti ve Mülhakatındaki Hapishanelerin Genel Durumu”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2 Güz sayısı, C.4, S.2, Manisa, 2006.
- YILDIZ, Gültekin, *Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- “Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin İlk Yıllarından Hapishaneler”, <<http://www.tarihogretmeni.net/>> (Erişim tarihi: 01-10-2007).